

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ТА САМОНАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ШКОЛІ

УДК 378. 147

О. В. Малихін

Зростання в галузі матеріального виробництва трудомістких, наукомістких й інформаційних технологій потребує висококваліфікованих, освічених спеціалістів із високим рівнем сформованості таких особистісних якостей, як відповідальність та ініціативність, креативність і високий професіоналізм. Цей процес визначає і тенденції сучасного освітнього процесу, сутність якого полягає в розвитку феномена особистісно орієнтованої освіти, формуванні творчої особистості, становленні її індивідуальності, що унеможлиблюється без значної індивідуалізації самого процесу навчання.

Ураховуючи те, що індивідуалізація навчання є важливою умовою розвитку творчої індивідуальності, ця проблема постає як один із провідних напрямків удосконалення педагогічної освіти в цілому, а також професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Засобами іноземної мови потрібно формувати у студентів стійку спрямованість на творчість, активність та пізнавальну самостійність, опиратися на їхні індивідуальні особливості, постійно залучати студентів до співпраці, надавати можливість для самореалізації, самоконтролю, професійного зростання. Тому й індивідуалізація процесу навчання іноземних мов набуває важливого значення в підготовці творчої індивідуальності студента.

Як свідчить аналіз праць науковців (Л. Божович, Г. Буткін, В. Володько, В. Вихрущ, В. Гладкіх, А. Кірсанов, В. Крутецький, Н. Лейтес, Т. Ніколаєва, Л. Образцова, І. Унт), можна стверджувати про реалізацію індивідуального підходу як принципу технології викладання, який передбачає інтерес до творчої індивідуальності кожного учня, пошук індивідуальних засобів впливу на окремих учнів, розвиток інтересу до навчання. Крім того, у практиці сучасної

освітньої системи можна спостерігати оптимальне поєднання фронтальних, групових та індивідуальних занять з метою підвищення якості навчання. З іншого боку, як відзначають науковці А. Бударний, В. Буряк, П. Гальперін, Г. Кобернік, Є. Рабунський, В. Сластьонін, Т. Шамова, залишається проблема організації саморегулюючого навчання, формування в учнів умінь і навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

А. Берг відзначає, що успіх підготовки спеціалістів вищої школи залежить від удосконалення методики викладання у вищому навчальному закладі, котра буде враховувати тенденцію індивідуалізації у навчальному процесі: “І якщо вища школа буде мати дійсно науково обґрунтовану методику, що відображає найсучасніший рівень розвитку знань та враховує індивідуальність кожного, хто навчається, – можна бути впевненим у високій якості підготовки практично всіх випускників” [2, с. 33].

Метою статті є визначення індивідуалізації навчання іноземних мов студентів вищих педагогічних навчальних закладів як основу формування у майбутніх педагогів умінь самостійно одержувати необхідні знання з цього предмету, умінь застосовувати й оновлювати їх, умінь осмислювати навчальний процес у цілому, удосконалювати окремі прийоми.

Індивідуалізація професійно орієнтованого навчання іноземних мов покликана, перш за все, розвинути інтерес до іноземної мови професійного спрямування, уможливити сприйняття студентами навчального матеріалу системно, обирати способи та темп навчання, що забезпечує глибину вивчення програмного матеріалу. Студенти залежно від їхніх здібностей, ціннісних орієнтацій, можливостей тощо засвоюють інформацію усвідомлено і сплановано. Індивідуалізація навчального процесу передбачає самостійний вибір студентом часу вивчення та складання модуля.

Характер навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі індивідуалізації навчання іноземної мови визначається спрямованістю не на репродуктивну, а на пошукову діяльність студента, процес його саморозкриття,

самопізнання, самовизначення й особистісно-професійного самостановлення як компетентного спеціаліста.

Використання індивідуалізації в процесі вивчення професійно орієнтованої іноземної мови студентами немовних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів передбачає розвиток особистісних рис і професійно значущих показників.

Навчальний предмет, таким чином, повинен забезпечувати умови особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя, засоби вдосконалення окремих особистісних виявів, а також професійної індивідуальності в цілому. Оскільки ми розглядаємо іноземну мову як навчальний предмет, зміст навчання іноземних мов у вищому педагогічному навчальному закладі повинен відповідати пізнавально-комунікативним та професійно-особистісним інтересам, сприяти розвитку індивідуальності.

З самого початку навчання студентів у вищому педагогічному навчальному закладі необхідно враховувати, що кожен з них є індивідуальністю, з індивідуальними професійними інтересами, цінностями, а також рівнем підготовки. Отже, професійно орієнтоване навчання іноземних мов потребує, перш за все, особистісно-суб'єктивного опанування знань, умінь і навичок, з одного боку, та врахування у процесі навчання індивідуально-психологічних особливостей кожного студента, з іншого.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що з метою підвищення якості професійно орієнтованого навчання іноземних мов необхідно індивідуалізувати навчальний процес.

Оскільки індивідуалізація навчання передбачає таку побудову навчального процесу, при якій студенти самі можуть впливати на своє навчання і розвиток, то при цьому повинно відбуватися переведення особистості з об'єкта впливу на позицію суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності, а навчально-виховний процес при вивченні іноземної мови слід спрямовувати на розвиток своєрідності та неповторності кожного студента з урахуванням його

індивідуальних особливостей, розкриття можливостей його особистісного і професійного становлення.

Отже, сутність індивідуалізації професійно орієнтованого навчання іноземних мов полягає в створенні позитивного мотиваційно-ціннісного ставлення до навчального предмету, своїх особистісних професійних можливостей, професійної самореалізації, розкриття умов особистісно-професійного розвитку, самовдосконалення професійної індивідуальності.

Незважаючи на активність процесу переходу від теоретичних постулатів до практичного застосування індивідуалізації, арсенал її форм, методів і засобів є на сьогодні недостатньо розробленим.

Ученими доведено, що становлення та розвиток особистості залежить від свідомої цілеспрямованої активності особистості, яка виявляється в діяльності. Саме в ній особистість інтегрується, структурується, розвивається і створює саму себе, виступає чинником, що актуалізує всі рівні особистісного буття: свідоме та несвідоме; раціональне й ірраціональне; розсудливе та емоційно-почуттєве. Отже, принцип єдності свідомості і діяльності (Л. Виготський, В. Давидов, П. Гальперін), коли діяльність людини детермінує, формує її свідомість, яка спрямовує та регулює навчальну (практичну) діяльність (за С. Рубінштейном), є провідним у нашому дослідженні.

У дослідженнях проблеми індивідуалізації навчання методологічне значення має концепція діяльнісного підходу, що пов'язує особистість з її діяльністю. У нашому дослідженні, де ми розглядаємо особистість студента в єдності з навчальною діяльністю, необхідною виявилася характеристика особливостей навчальної діяльності в умовах вищого навчального закладу освіти.

Ядром навчальної діяльності є навчальне самопізнання студентів, тобто усвідомлення мотивів, цілей прийомів навчання, а також усвідомлення себе самого суб'єктом навчальної діяльності [1].

Навчальна діяльність студентів у вищому навчальному закладі характеризується цілями, мотивами, пізнавальними процесами: від сприйняття

інформації до функціонування найскладніших творчих процесів, емоційних виявів. Не є виключенням навчання у вищій педагогічній школі. Засвоєння знань студентами під час навчальної діяльності завжди починається з творчого перетворювання матеріалу, який засвоюється. У процесі реалізації цієї діяльності студент засвоює теоретичні знання, необхідні для здійснення в подальшому професійної діяльності. При цьому, як свідчить педагогічна практика, засвоєння знань у “готовому вигляді” свідчить про несформованість у студентів умінь і навичок виконання навчальної діяльності [3].

Особистість студента розглядається як суб’єкт діяльності, під час якої відбувається перетворення особистістю себе, самореалізація, що й є метою навчальної діяльності. Отже, навчальна діяльність – це перетворювання особистості в процесі навчання, і саме індивідуалізація може забезпечувати таке перетворювання.

У сучасній педагогічній науці змінюється традиційний погляд на врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається. Індивідуалізація навчальної діяльності – це застосування індивідуального підходу в процесі навчання, що передбачає цілеспрямований розгляд суб’єкта навчальної діяльності, створення умов, за яких кожний студент несе самостійну відповідальність за своє особистісне та професійне зростання (А. Кірсанов, Є. Рабунський, І. Унт).

У розробці проблеми індивідуального підходу у вітчизняній педагогічній науці можна простежити певну послідовність, а саме: від розробки принципу індивідуального підходу, принципу індивідуалізації до розробки цілісної педагогічної концепції індивідуалізації навчання. У зв’язку з цим, можна виокремити декілька напрямків у трактуванні цих понять. Сутність одного з них полягає у певному ототожненні понять “індивідуальний підхід у навчанні” та “індивідуалізація” (В. Крутецький, Л. Сосновська, В. Твардовська). Одні і ті самі ознаки науковці відносять до обох понять: урахування індивідуально-психологічних особливостей, відбір та використання відповідних методів навчання, розробка різноманітних варіантів завдань тощо.

Другий напрямок характеризується певним співвідношенням між поняттями “індивідуалізація” і “індивідуальний підхід”. Причому, перше поняття є значно ширшим, оскільки індивідуалізація включає діяльність викладача та студента на всіх етапах процесу навчання. Індивідуальний підхід тут стосується особливостей навчальної діяльності індивіда й є окремим особистісним аспектом індивідуалізації навчання (А. Кірсанов, І. Унт та ін.).

У працях С. Архангельського, В. Андрєєва, Т. Васильєвої, Л. Образцової, що присвячені процесу навчання у вищій школі, принцип індивідуалізації подано як співвідношення індивідуального і колективного, оскільки в процесі навчання у вищій школі розвиток особистості, вияв індивідуальності студента, робота з самостійного опанування знань здійснюється в поєднанні з колективними формами роботи.

Третій напрямок щодо розгляду та характеристики співвідношення понять “індивідуалізація” і “індивідуальний підхід” пов’язано з розробкою цілісної концепції індивідуалізації (Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, А. Кірсанов, Л. Підкасистий, Є. Рабунський, І. Резвицький, П. Юцявічене та ін.). Концептуальне розуміння проблеми, на думку науковців, полягає в тому, що індивідуалізація процесу навчання містить дві складові: індивідуалізацію навчальної діяльності і створення реальних умов для її реалізації [6].

Перша складова є достатньою мірою висвітленою у психолого-педагогічній літературі. Розробка ж другої складової веде на практиці до інтенсифікації початкової діяльності, а не до реалізації індивідуалізації. Тому індивідуалізація процесу навчання пов’язується з його оптимізацією, оскільки врахування індивідуальних особливостей, мотивів, темпів, прийомів пізнавальної діяльності залежно від рівня підготовки покликано значно оптимізувати навчальний процес [5, с. 39].

Індивідуалізація професійно орієнтованого навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей у вищих педагогічних навчальних закладах визначається такими параметрами:

➤ чіткою постановою мети, націленої на максимальне задоволення професійних інтересів кожного студента;

➤ розвитком професійно значущих умінь та навичок, формування яких передбачається метою навчання як складової цілісного процесу у вищому навчальному закладі;

➤ розробкою оптимальних засобів індивідуалізації професійно орієнтованого навчання іноземних мов;

➤ добором змістових елементів індивідуалізації, на основі яких здійснюється формування професійних умінь і навичок;

➤ застосуванням найбільш раціональних прийомів індивідуалізації професійно орієнтованого навчання студентів іноземних мов.

Загальна мета курсу “Іноземна мова професійного спрямування” може бути сформульована таким чином: забезпечення практичного володіння іноземною мовою майбутніх педагогів, що надає можливість реалізувати такі аспекти професійної діяльності, як своєчасне ознайомлення з інноваційними методами та професійно спрямованими формами викладання, останніми досягненнями педагогічної думки, новими технологіями розвитку науки і техніки.

Відповідно до загальної мети визначено завдання курсу “Іноземна мова професійного спрямування”:

➤ сформувати вміння та навички практичного використання іноземної мови засобами комунікативного методу навчання;

➤ сформувати вміння і навички розуміння специфіки лексико-граматичних та лінгвостилістичних засобів наукового стилю мови, а також виробити вміння їх адекватної передачі під час перекладу українською мовою;

➤ навчити студентів працювати з оригінальною літературою за фахом (опановувати навчаючі, переглядові й ознайомлювальні види читання);

➤ сформувати вміння і навички практичного використання граматичної структури мови, яка вивчається, для адекватного розуміння науково-педагогічної літератури;

➤ навчити студентів складати наукові повідомлення, анотувати та реферувати оригінальну літературу;

➤ навчити студентів робити усні повідомлення, вести бесіду в межах вивчення лексичних тем (реалізувати комунікативні наміри “встановлення і підтримання контакту”, “запит”, “з’ясування думок”, “повідомлення інформації”, “згода/незгода”, “спонукання/прохання”, “схвалення/несхвалення”, “вимагання”).

Реалізація індивідуалізації професійно орієнтованого навчання передбачає інтерактивне навчання читання текстів професійно-педагогічного спрямування через систему індивідуальних вправ. Метою таких індивідуальних завдань є стимулювання студентів читати тексти професійно-педагогічної спрямованості, розвивати навички та вміння самостійної індивідуальної роботи, підвищувати рівень опанування професійно орієнтованої іноземної мови.

Так, студентам пропонуємо індивідуальні завдання до тексту педагогічної спрямованості. Як приклад, звернемось до тексту “Вплив епохи Ренесансу на Західну освіту” [4].

Мета завдань, що пропонуються студентам із недостатнім рівнем знань: надати можливість студенту, який відчуває певні труднощі при читанні текстів педагогічної спрямованості, зрозуміти інформаційне навантаження тексту.

Індивідуальна картка містить такі завдання:

Картка № 1 (для студентів з недостатнім рівнем знань).

1. Прочитайте перші два абзаци тексту. Намагайтесь зрозуміти їхній зміст за допомогою таких словосполучень (пропонується переклад).

Some basic trends – деякі основні напрямки, *the future development Western education* – майбутній розвиток Західної освіти, *hallmark of the educated person* – ознака освіченої людини, *classical humanist preferences* – класичні гуманістичні переваги, *shape and confine* – формували та визначали, *was required for admission* – був необхідним для вступу до, *were moving slowly* – поступово прямували, *human-centered* – зосереджений на людині, *did not approach their human subject* – не розглядали людину, *an object of scientific inquiry* – об’єкт наукового дослідження, *to deal with it indirectly* – розглядати опосередковано, *pedagogical revolt* – педагогічний підйом, *exclusive emphasis to the study* – особливий наголос на вивченні, *neglecting experience* – нехтуючи досвідом.

2. Знайдіть слова, що характеризують епоху Ренесансу, запишіть їх у картку.

Мета: удосконалювати навички самостійного читання та розуміння тексту.

Картка № 2 (для студентів з достатнім рівнем знань).

1. Прочитайте два абзаци тексту та спробуйте перекласти на англійську мову такі словосполучення та вирази:

Деякі основні напрямки, майбутній розвиток Західної освіти, найбільш важливим був наголос на вивченні латинської мови, ознака освіченої людини, вивчати класичні мови і класичну літературу, знання латинської мови були необхідні для вступу, вони не розглядали людину як об'єкт наукового дослідження, вони віддавали перевагу розгляданню людського досвіду опосередковано через літературу, реформи було спрямовано, особливий наголос на вивченні та майстерності у літературі.

2. Знайдіть відповідні слова з лівої колонки до слів у правій колонці.

basic of knowledge

future emphasis

humanist inquiry

conception trends

scientific preferences

pedagogical development

exclusive revolt

Мета: удосконалювати навички самостійного читання і розуміння тексту.

Картка № 3 (для студентів з високим рівнем знань)

1. Прочитайте два абзаци тексту та передайте їх основний зміст двома реченнями.

2. Напишіть, опираючись на матеріал тексту, як епоха Ренесансу вплинула на Західну освіту і культуру.

Мета: а) удосконалювати навички і вміння самостійно читати текст та обробляти окремі речення зі змістовного тексту; б) стимулювати студента прочитати текст у повному обсязі.

Після роботи з текстом передбачається виконання післятекстових вправ.

Наведемо приклади вправ:

1. Дайте літературний переклад таких виразів (індивідуальна робота, час виконання 5–7 хв., достатній рівень знань):

Картка № 1

To be moving slowly to smth., human-centered, to approach human subject as, to give exclusive emphasis on, to be directed against smth., to be defined as, a carefully aged literature, to

savor smth., to be critics of tastes, to be intended for children of the nobility class, to be appropriate for one's gender.

Картка № 2

To establish some basic trends, to be the most significant, human nature, to face smth., a critical person, to challenge existing customs, to be reserved for an elite, printed materials, to attend school, formal schooling, to reflect the notion.

2. Упорядкуйте слова в пари згідно з подібним і протилежним значенням (індивідуальна робота для студентів з високим рівнем знань):

– синоніми: to view, expert, to receive, to form, to approach, to relieve, connoisseur, to estimate, to reserve, to acquire, to keep, to shape, to intend, to distill, to mean, to appreciate.

– антоніми: urban, educated, fall, to grace, to neglect, to advocate, aged, majority, illiterate, minority, to produce, increase, to follow, to attack, young, to spoil, to destroy, rural.

У процесі забезпечення індивідуалізації навчання іноземної мови професійного спрямування необхідно залучати студентів до активної пізнавальної діяльності *засобами ділової гри*. Наведемо приклад ділової гри.

Після ознайомлення з текстом педагогічної спрямованості “Вплив освіти та культури Давньої Греції та Давнього Риму на європейську освіту” [4] можна організувати гру у формі прес-конференції, що була б присвячена обговоренню проблеми освіти античного періоду. У прес-конференції беруть участь усі студенти, які виконують ролі істориків, педагогів, учених, кореспондентів газет і журналів, кореспондентів радіо та телебачення.

Підготовка до проведення гри передбачає розподіл ролей серед студентів, підготовку питань, виступів відповідно до обраних ролей. При цьому провідним завданням є спрямування обговорення проблеми на конкретизацію ідей щодо освіти у Давній Греції і Давньому Римі.

Для активізації процесу навчання залежно від дидактичних цілей потрібно використовувати різні засоби, методи та форми, такі як, наприклад, створення, моделювання проблемних ситуацій, включення до навчальної діяльності, самостійна індивідуальна робота, самоконтроль студентів при засвоєнні знань. Роботу викладач планує так, щоб кожний студент отримав завдання. Наприклад, у групі “істориків” студенти готують міні-доповіді, що

знайомлять аудиторію з епохою (Греція, Гомер тощо), у групі “педагогів” – міні-повіді щодо визначальних моментів освіти Давньої Греції і Давнього Риму. Моделювання проблемних ситуацій з цієї теми передбачає постановку перед студентами проблеми, а саме: студентам пропонується уявити себе вільними громадянами міста-держави Афіни та розказати про систему освіти; уявити себе мешканцями Риму і висвітлити процес навчання хлопчиків та дівчат; уявити себе політиками в Римі й обґрунтувати необхідність певного рівня освіти для здійснення відповідних функцій.

Після обговорення проблемних ситуацій група кореспондентів ставить низку питань, які розробляються студентами самостійно. Наприклад:

- 1. Як відбувалося залучення греків до загальної культури?*
- 2. У чому виявлялася специфіка процесу навчання окремих міст-держав?*
- 3. Хто залучався до процесу навчання в Давній Греції?*
- 4. Що з системи освіти в Давньому Римі можна вважати здобутком для сучасної освіти?*

Основним при проведенні ділової гри є залучення кожного студента до навчального процесу. При цьому кожний студент виконує завдання на рівні своїх можливостей, включається до загальної дискусії. Група експертів, серед яких є студенти з високим рівнем знань, координують виступи студентів і виправляють помилки, якщо такі є, залучаючи до цього всіх студентів, навіть з низьким рівнем знань. Наприкінці заняття студенти виконують завдання для самоконтролю.

Ще один ефективний засіб індивідуалізації – вирішення творчих завдань студентами. Так, на заняттях з іноземної мови професійного спрямування можна організовувати “круглі столи” з певної теми. Розгляд питань “круглого столу” здійснюється на рівні трьох груп. До першої групи “науковців” входять ті студенти, які готують певну запропоновану тему. Вони повинні розкрити сутність теми, висвітлити її основні питання. Друга група “наукових опонентів” бере участь в обговоренні теми, створює проблемні ситуації. До цієї групи входять студенти, які також працюють над темою, самостійно розробляють

проблемні ситуації. Третю групу “експертів” утворюють студенти, що найкраще знають англійську мову. Вони дають оцінку роботи кожного студента з двох попередніх груп. Для організації та проведення заняття у формі “круглого столу” кожний студент одержує індивідуальне завдання і за його виконання отримує певну кількість балів.

Так, наприклад, можна провести заняття у формі “круглого столу” при вивченні тексту педагогічної спрямованості “Середньовічна культура та освіта” [4]. Слід зазначити, що таким чином створюється особлива атмосфера, де немає “сильних” і “слабких” студентів, а є єдина зацікавленість предметом. Звичайно, не можна говорити про те, що студент з низьким рівнем знань виступає на рівні студента з високим рівнем знань, але завдяки створеній атмосфері та індивідуальним завданням, ця різниця у рівнях підготовки мінімалізується.

Студентам пропонуємо індивідуальні завдання з теми. Так, для студентів з недостатнім рівнем знань даємо такі завдання:

Прочитайте наступні словосполучення, знайдіть речення, в яких вони зустрічаються, перекладіть їх:

a decline in learning – занепад у навчанні;

centralized political authorities – централізована політична влада;

the medieval order of life – середньовічний устрій життя;

elementary parish, chantry, and monastic schools – початкові школи при приходах, церквах і монастирях;

church auspices – заступництво церкви;

curriculum of general studies – загальний навчальний план занять;

military tactics and the chivalric code – військова тактика та лицарський кодекс;

the development of educational institutions – розвиток освітніх закладів;

the flowering of Scholastic education – розквіт схоластичної освіти;

the major contribution to education – основний вклад в освіту;

to enter religious life as priests, monks, or other orders of clerics – вступати в релігійне життя в якості священників, монахів та інших духовних осіб;

the sacramental nature of marriage – священна природа шлюбу;
the spiritual equality of women – духовна рівність жінок;
the vast serf and peasant classes – чисельні класи найманців і селян;
to follow the religious rules – слідувати релігійним правилам;

Студентам з достатнім рівнем знань пропонуємо завдання іншого типу.

Вони повинні дати відповіді на запитання.

- 1. Як ви розумієте Середньовічний період?*
- 2. Чим характеризувався Середньовічний період в освіті?*
- 3. Якою була роль середньовічного університету?*
- 4. Що виможете сказати про схоластичну освіту?*
- 5. Яку освіту отримували лицарі?*
- 6. Що ви знаєте про освіту жінок у Середньовічний період?*

Група студентів, які виступають у ролі “опонентів”, повинна виконувати проблемні завдання. Наприклад, студентам пропонуємо такі завдання за темою:

- 1. Розкажіть про стан освіти у Середньовічний період як представник церкви.*
- 2. Уявіть, що Ви мешкаєте в цей час. Щоб Ви могли розповісти про освіту жінок.*
- 3. Уявіть, що Ви виступаєте з доповіддю про Середньовічний період. На які основні моменти Ви б звернули увагу?*
- 4. Про які відмінності Ви могли б розказали, порівнюючи цей період, наприклад, з античним.*

Третя група студентів контролює правильність усіх відповідей, регулює процес обговорення, виправляє помилки, дає певні підказки, узагалі – допомагає подолати труднощі, якщо такі виникали.

Отже, ми визначили, що індивідуалізація професійно орієнтованого навчання іноземних мов надає студенту вищого педагогічного навчального закладу можливість отримувати належний рівень знань з іноземної мови, залучає кожного студента до навчального процесу, ураховує індивідуальний рівень можливостей.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические произведения : в 2-х т. / Борис Герасимович Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 212 с.
2. Берг А. И. Пути формирования эмоциональной регуляции личности студента / А. И. Берг // Вестник высшей школы. – 1997. – №1. – С. 30–35.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения : Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. АПН СССР / Василий Васильевич Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 342 с.
4. Малихін О. В. Pedagogy in English : навчальний посібник для аудиторної самостійної роботи студентів педагогічних університетів / О. В. Малихін. – Кривий Ріг : КДПУ, 2004. – 152 с.
5. Пидкасистый П. И. О некоторых особенностях учебного процесса в вузе / П. И. Пидкасистый // Советская педагогика. – 1986. – №7. – С. 38–41.
6. Юцявичене П. А. Методы модульного обучения : учеб. пособие / Пальмира Альбиновна Юцявичене. – Вильнюс : Минвуз Мин. ССР, 1989. – 55 с.